

РЕЦЕНЗІЯ

офіційного рецензента Ярослава Петровича Яремка, доктора філологічних наук, професора, професора кафедри української мови Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка на дисертацію

Дутки Оксани Ярославівни

«Параметризація іменникової омонімії

із компонентом-запозиченням в українській мові»,

подану на здобуття наукового ступеня доктора філософії

зі спеціальності 035 Філологія,

галузь знань 03 Гуманітарні науки

Стрижневою проблемою будь-якої національної мови було і залишається засвоєння різнобічних культурних впливів, яке йде в парі з освоєнням відповідних запозичень на різних рівнях мовної системи. Активізацію запозичень (як мотивованих, так і немотивованих) простежуємо на сучасному етапі культурної глобалізації, уніфікаційні та інтеграційні хвилі якої спричиняють постання омонімії, тобто слів із симетричною формою та асиметричним змістом. Дослідження цього неодноримірного явища має свою генезу і потребує комплексного аналітичного підходу з опертям на лексикографічну базу в синхронно-діахронічному вимірі.

З цього погляду дисертація Оксани Дутки якраз на часі. Згідно з постановкою проблеми окреслено ретроспективний аналіз дослідження омонімії як у близькоспоріднених мовах, так і віддалено споріднених (авторка наскрізно використовує термін *далекоспоріднені* мови). Розглянуто типологію виникнення омонімії у різних класифікаціях (Л. Лисиченко, І. Олійник, М. Жовтобрюх, Л. Малеховський (С. 27-28), обґрунтовано закономірність використання запозичень як джерела збагачення лексичного складу літературної мови, навітлено спектр проблем омонімії, розглянутих в українському мовознавстві (С. 28-29). Скрупульозне семантичне нюансування досягнутих результатів уможливило виокремити ту нішу, яка й стала метою дисертаційної праці: «комплексно, з опертям на релевантні параметри описати внутрішньомовну іменникову омонімію із компонентом-запозиченням в українській мові» (С. 30). Реалізації поставленої мети

підпорядковано конкретні і структурно продумані завдання, які ґрунтуються на взаємодоповнювальних відношеннях. Заслуговує на увагу, що в переліку завдань є і такі, що виходять за межі описового характеру роботи. Маємо на увазі – «випрацювати належну для дослідження омонімії із компонентом-запозиченням метамову» (С. 30). Така потреба продиктована складністю проблеми міжмовної взаємодії між мовою-продуцентом і мовою-запозичувачем – з одного боку, з іншого – впливом інтерференційного чинника (зокрема з боку близькоспорідненої російської мови), що часто деформував системні відношення (у т. ч. омонімії) на лексикографічному рівні.

Дисертація побудована на фактичному матеріалі, почерпнутому із різних лексикографічних джерел. Пріоритетними в процесі суцільного відбору кодифікованих омонімів слугували передусім тлумачні словники з притаманними для них системними лексикографічними значеннями, а також використано: словники чужомовних слів, словник омонімів, історичні словники української мови, перекладні словники – як споріднених, так і неспоріднених мов. У лексикографічному розмаїтті виокремимо ті раритетні українські пам'ятки, які побачили світ в пору так званої українізації і які були табуйовані «планувальниками української мови» (Ю. Шевельов). Ідеться про: «Словник української мови у 3 т.» / за ред. акад. С. Єфремова та А. Ніковського (1927 – 1928); «Історичний словник українського язика» за ред. Є. Тимченка (1930 – 1932); «Російсько-український словник» / за ред. А. Кримського (А-П); повна електронна версія, укл. О. Телемко) (2007).

Автентичне підґрунтя реєстру українських слів загалом і внутрішньомовної іменникової омонімії зокрема у названих раритетних наукових джерелах важко переоцінити. Власне вони зберігають ще не розкритий потенціал для відновлення української мовної норми на різних мовних рівнях, а в річищі досліджуваної проблеми – для відновлення (реструктуризації) семантичних структур слів, які об'єктивно увиразнили б розмежування полісемії та омонімії.

Структура дисертації охоплює вступ, три розділи із висновками до кожного із них, загальні висновки, список наукової та довідникової літератури, додатки. У першому розділі розглянуто теоретичні засади постання омонімії, за характеристикою дисертантки, «як лінгвального феномену» (С. 38). У цьому річищі: актуалізовано погляди сучасних авторів (Л. Булаховського, Л. Лисиченко, А. Грищенка, О. Демської) на трактування омонімії, простежено історичні витoki осмислення цього явища у лінгвофілософській думці різних періодів (у філософії Платона, Аристотеля, філософів пізнішого періоду (стоїків), в українській філософській традиції (Г. Кониський, О. Потебня, Л. Булаховський). Посилена мовознавча зацікавленість неодноразовим явищем омонімії, констатує дослідниця, не зникає у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. і отримала новий імпульс на сучасному етапі, стимулюючи науковий пошук для розв’язання однієї із найскладніших проблем семасіології та лексикографії – критеріїв розмежування явищ полісемії та омонімії, характеру зв’язку між цими семантичними категоріями. У поліфонії наведених аргументів, які засвідчують належну теоретичну обізнаність дисертантки на «вічну проблему» семасіології і лексикографії, Оксана Дутка слідом за С. Кійко виокремлює цілий комплекс критеріїв розмежування полісемії та омонімії: 1) етимологічний; 2) семантичний, який деталізований низкою диференційних маркерів; 3) морфологічний; 4) функціональний; 5) словотвірний; 6) синтаксичний; 7) субституційний і навіть психолінгвістичний, який виходить за межі реалізованої у роботі структуралістської парадигми (С. 47).

Тож квінтесенцію І розділу формує спектр теоретичних завдань із ключовим словосполученням *омонімія в результаті запозичення*. Вони методологічно суголосні зі структуралістською парадигмою, оскільки скеровані «проаналізувати запропоновані лексикологами принципи таксономії омонімних одиниць...; систематизувати кодифікований фактичний матеріал...» (С. 22), іншими словами – дати відповідь на питання:

як побудовані, організовані омоніміїні відношення: із компонентом-запозиченням з однієї мови (II розділ); із компонентом-запозиченням із кількох мов (III розділ). Як бачимо, спільним вектором II та III розділів є взаємодія мов, яку авторка дослідження розглядає в широкому контексті культурної глобалізації (С. 55-56). Її тотальний вплив в сучасному інформативно-мовному просторі генерує міграцію запозичень «як один зі способів виникнення омонімії» (С. 62). Відтак «питання мовних контактів, як слушно зазначає Оксана Ярославівна, набуває міждисциплінарного характеру і його розглядають у межах соціолінгвістики, психолінгвістики, лінгвокультурології, лінгвокогнітології (С. 64), тобто в координатах антропоцентричної парадигми. Зауважимо, що в зацитованому переліку новітніх інтегральних дисциплін доречніше заторкувати параметри когнітивної лінгвістики, ніж лінгвокогнітології, бо семантично місткий, «парасольковий» термін *лінгвокогнітологія* об'єднує названі вище міждисциплінарні науки, формуючи таким чином гіперо- гіпоніміїні відношення.

Основна вага дослідження припадає на II і III розділи, тому що у них сфокусовано ті спостереження, які корелюють із завданнями дисертації. Заслуговує на увагу ретельний, структурно-градуїований опис кодифікованих внутрішньомовних омоніміїв: «омоніїні відношення у результаті запозичень з однієї мови» (розділ 2); «омонімія із компонентом-запозиченням із кількох мов» (розділ 3). Бачимо перед собою чітку схему відбору фактичного матеріалу, на основі якої вибудовуються класифікаційно-таксоніміїні групи із видозміненим компонентом-запозиченням. Скажімо, завершальний 3 розділ має такий покроковий пошук: «омонімія з першим компонентом-грецизмом»; «омонімія з першим компонентом-латинізмом»; «омонімія з першим компонентом-германізмом»; «омонімія з першим компонентом-галліцизмом»; «омонімія з першим компонентом-голландизмом»; «омонімія з першим компонентом-тюркізмом»; «омонімія з першим компонентом-іспанізмом»; «омонімія з першим компонентом-

італізмом» і нарешті «омоніміїні відношення із запозиченням з трьох і більше мов» (С. 14).

Намагаючись виробити теоретико-дослідницький інструментарій, дисертантка прагне «випрацювати належну для дослідження омонімії із компонентом-запозиченням метамову» С. 30). Відтак «запроваджено терміни *омокомплекс, омонара, оморяд*» (С. 2). Мало цього, у дослідженні виразно простежується новітній, давно назрілий підхід до упорядкування (унормування) української лінгвістичної термінології. Він дозволяє відійти від донедавна усталених номінацій для вираження лінгвістичних понять. Йдеться про нинішню тенденцію активізувати питому продуктивну модель творення прикметників на *-ійний* від основ іншомовних іменників на *-ія*, від яких зазвичай творили прикметники із чужомовним суфіксом *-ичн* замість словотворчого суфікса *-н* – одного із основних українських прикметникових суфіксів. Лінгвістичну реабілітацію власне української словотвірної норми, що зафіксована ще у словниках Інституту української мови у 20-х рр. ХХ ст., простежуємо наскрізно і різнобічно в змісті наукової праці Оксани Дутки, зокрема у термінотворенні прикметників у сполуках: *полісемійне слово* (С. 3), *етимологійні словники* (с.2), *етимологійний аналіз* (С. 92), *полісемійні, омоніміїні, синоніміїні, антоніміїні відношення* (С. 22), *генеалогійна класифікація* (С. 89), *аналогійні способи* (С. 27) та ін. Щоправда, з погляду системності – одного із критеріїв термінотворення – у цю словотвірну модель не вписуються прикметники у сполуках: *фразеологічний рівень* (С. 24), *лексикографчні джерела* (С. 3). І річ не лише в синхронному морфолого-словотвірному перенормуванні раніше запозичених прикметників, а в припасуванні українського словотворення до українського способу мовомислення, до того, що відповідає духові української мови і стверджує її національну ідентичність. Зрештою, ще в пору т. зв. українізації «українська мова *вже* (курсив наш. – Я. Я.) виявляла нахил обминати чужомовний паросток, коли до того є змога» (П. Горецький).

Узагальнена характеристика предмета дослідження скрупульозно і системно висвітлена у таблиці-додатку 2 «Параметризація омокомплексів із компонентом-запозиченням» (С. 282-296). Вивершує цю змістовну і кваліфіковану наукову працю «Словник омонімів із компонентом-запозиченням» (С. 297-372). Він, можна сказати, підбиває ризик тривалої і сумлінної роботи Оксани Дутки над дисертацією і, безумовно, додає їй наукової аргументації.

При належному науковому рівні дослідження виникають деякі зауваги і побажання.

1. При всій відносності квантитативних оцінок запозичень «(галліцизмів – 25,5%, латинізмів – 24%, грецизмів – 14%, англіцизмів – 14%, германізмів – 12%, тюркізмів – 5%)» (С. 98), які сформували іменникову омонімію, їх кількісна та етимологічна ієрархізація з домінуванням галліцизмів є непереконливою, бо ставить під сумнів аксіоматичне твердження про експансію англізмів на етапі культурної глобалізації, про традиційно стійкий вплив латинської і грецької мов на формування корпусу інтернаціоналізмів.

2. Позаяк переважна більшість запозичень проникла у лексичний склад української мови внаслідок різнобічних міжмовних контактів (С. 5), то у дослідницькому пошуку варто б опиратися на теорію мовних контактів, яка змінила теорію запозичень і адекватніше відтворює етимологічну динаміку, оперуючи поняттями «*етимологічне джерело*», «*етимологічний матеріал*», «*історичне джерело*». З цього погляду часто вживані у дисертації поняття *галліцизм*, *германізм* (С. 5) не зовсім точні, бо, скажімо, більшість запозичень із французької мови (етимологічний матеріал) мають латинське походження (етимологічне джерело) і зовсім не стосуються зниклої галльської мови.

3. Загалом у дисертації задекларована неабияка етимологічна заглибленість у «джерело запозичень, унаслідок яких на українському мовному ґрунті постає омонімія й походження яких актуальні в нашому дослідженні» (С. 24). Йдеться, за дискусійним номінативно-поняттєвим

розмежуванням О. Дутки, про «мови античної цивілізації» (С. 5), «мови післяантичної цивілізації» (С. 5), а також про неспоріднені мови (угорську, фінську, тибетську, бірманську, монгольську, турецьку, арабську, іврит, японську, корейську, самодійську, мову фанг, чанську та ін.» (С. 24). Цього більше, ніж досить. Такий евристичний дослідницький розмах засвідчив би унікальність багатьох міжмовних омоніміїх паралелей, які авторка, однак, змушує приймати «на віру», бо вони не мають і здебільшого не можуть мати лексикографічного підтвердження.

4. Попри широкий діапазон пошуку міжмовних омоніміїх паралелей з віддаленоспорідненими чи неспорідненими мовами ЧОМУСЬ не стали об'єктом уваги омоніміїні відношення з компонентом-запозиченням у близькоспоріднених мовах, зокрема у російській, яка традиційно трактувалась як остання посередницька ланка (історичне джерело) у багатоступеневій міграції запозичень. Зміщуючи акценти в глибину дослідження, до проблеми неоднорівних контактів української мови з російською, нинішня українська лінгвістична думка прагне відновити автентичну основу в українській літературній мові, історично сформовані системні (у т. ч. омоніміїні) відношення і говорити не з чужого голосу про гостру проблему (політичну, культурологічну, ідеологічну і власне лінгвістичну) наслідків інтерференційних впливів російської мови в українському словникарстві загалом і в розмежуванні явищ полісемії та омонімії зокрема.

Висловлені зауваги і побажання не применшують належного наукового рівня рецензованої дисертації і не впливають на її загальну високу оцінку. Це змістовне і кваліфіковане дослідження на актуальну тему, у якому висвітлено складні, часто неоднозначно тлумачені питання в царині української лексикографії та семасіології. Дисертація наповнена багатим кодифікованим фактичним матеріалом, ретельно систематизованим і проаналізованим.

Рецензована дисертація Оксани Ярославівни Дутки ««Параметризація іменникової омонімії із компонентом-запозиченням в українській мові»

повністю відповідає вимогам ДАК Міністерства освіти і науки України і може бути рекомендована до захисту на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 035 Філологія.

Офіційний рецензент –
доктор філологічних наук,
професор кафедри української мови
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Ярослав ЯРЕМКО

Підпис проф. Яремка Я.П. завідувач
Учений секретар вченої ради
Дрогобицького державного педагогічного
університету імені Івана Франка

Ірина ПАТЕН